

ԵԶՆԻԿ ԱՐԵՂԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏԵՂԱԿԱՆ ՏՈՆԵԼԻ ՍՐԲԵՐԸ*

Վ ա ր դ ա ն ա ն ք

Այս անունով են ճանաչվում բոլոր այն ճահատակները, որոնք իրենց արյունը թափեցին Ավարայրի ճակատամարտում 451 թ.՝ հանուն հայրենիքի, հայ եկեղեցու և քրիստոնեական գաղափարի:

Ավարայրից առաջ և հետո հայ ժողովուրդը բազմաթիվ անգամ է մարտնչել, կանգնել անդունդի եզրին, մահվան դեմ առ դեմ, իր հոգևոր մշակութային արժեքները ձեռքին, ոտաբոքիկ և լքված բոլորի կողմից, և հետո իր ներքին հոգեկան ուժով փյունիկի պես հարություն առել:

Իբրև խորհուրդը այս ամենի, իբրև հուշարձանը հայ ժողովրդի հայրենասիրության և իր հոգևոր արժեքների գնահատման, իբրև լուսե խորան, դեպի երկինք է ձգվում Ավարայրի հերոսամարտը:

Ավարայրի հաղթանակը հայ եկեղեցու և հայ քրիստոնեության հաղթանակն էր, հաղթանակ, որ հավիտենականություն է պարգևել մեր եկեղեցուն:

* Ծարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1975 թ. մո. Թ-ից:

Ավարայրի ճակատամարտը, կամ Վարդանանց պատերազմը, ունեցել է իր տրևտեսական ու քաղաքական շարժառիթները, որոնք բավականին մանրամասն շարադրված են Եղիշեի և Փարպեցու Պատմությունների մեջ:

Ղազար Փարպեցու պատմության մեջ պահվում է Պարսկաստանում ռազմատենչ ազնվականության ներկայացուցիչ Միհրներսեսի հազարապետի խոսքը՝ ուղղված պարսից շահնշահ Հագկերտ Բ-ին.

«Արդ, քանի՞ երկրներ կան, որոնց վրա դուք աստվածաբար իշխում եք, որոնց կարող եք սպանել կամ ապրեցնել: Նախ և առաջ Մեծ Հայոց երկիրը, որ շատ պիտանի ու օգտակար է և նրան կից Վրաց և Աղվանից երկրները... Դուք ինքներդ և բոլոր արիները գիտեն, թե ինչպես մեծ ու պիտանի երկիր է Հայոց աշխարհը, բայց մոտ է ու սահմանակից կայսեր իշխանությանը և միևնույն օրենքն ու պաշտամունքի ձևերն ունի, որի համար կայսրը նրանց վրա ազդեցություն ունի: Եվ եթե մեր կրոնին դարձնենք նրանց... ուղիղ ճանապարհի կգան և այնուհետև կսիրեն մեզ և Արյաց աշխարհը և կայսրից, նրա կրոնից ու

երկրից կհեռանան: Եվ եթե հայերը սըրտանց մերը լինեն, վրացիներն ու աղվանները մերն են ու մերը»:

Միմյուրների ծրագիրը իրականություն դառնալու համար Հայաստանը ծանր հարկահանությունների հետևանքով ենթարկվում է կեղեքումների: Պարսից կառավարությունը երկպառակություն է գցում հայ նախարարների միջև և նրանց բաժանում երկու հոսանքների՝ պարսկամուլների և ազգասերների: Հայ նախարարների և հոգեվորականության ձեռքից խլում է նրանց ավանդական պաշտոններն ու իրավունքները և դրանք հանձնում պարսիկ դրածոների:

Չայրացած Հազկերտը արքունիք է կանչում հայ, վրացի և աղվան նախարարներին, ուր նրանց սպասում էր խիստ հարցաքննություն, հալածանք և մահապատիժ կամ ուրացում և, ավելի ճիշտ՝ կեղծ ուրացություն:

Քրիստոնյա նախարարները, վերադառնալով իրենց հայրենի երկրները, բացահայտում են իրենց իսկական դեմքը և պարզում ապստամբության դրոշմը: Ահա այս վճռական պահին, անմիտ քաղաքականությամբ, շատ տխուր դեր է կատարում պարսկամուլ կուսակցությունը՝ վասակ Սյունեցու գլխավորությամբ: Նրանց հաջողվում է հայ ապստամբներից անջա-

Նկար 5. Ավարայրի դյուցազնամարտի նախօրյակին

Եվ ահա, այս ամենից հետո, պարսից կառավարությունը 449 թ. Հայաստան է ուղարկում կրոնապետության առաջարկ-հրովարտակը: Հայ ժողովրդի համար այս ալյևս ընդունելի չէր, և նույն թվականին Աշտիշատում գումարված հայ նախարարների և հոգևորականների միացյալ ժողովը մերժում է կրոնապետության մասին պարսից կառավարության առաջարկը:

տել վրացիներին, աղվաններին, հույներին ու հունահայերին և հալոց զորքերի սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանին 66.000 զորքով թողնել եռապատիկ անգամ թվով մեծ և սպառազինված պարսից բանակի դեմ: Փաստորեն նրանք դավաճանեցին հայկական դատին և պատճառ դարձան հայերի ֆիզիկական պարտությանը: Ավարայրը մեծ նշանակություն ունեցավ Հայ-

յատանի համար, և այն շատ մեծ հարված եղավ պարսկական կառավարությանը, որի համար մեծապես ցավեց Հազկերտ Բ շահնշահը:

Ավարայրին հաջորդեց պարտիզանական կռիվները, մինչև վահանյանց պատերազմը:

Ավարայրին հաջորդեց հայ քրիստոնեության հաղթանակը:

Հայոց պատմության մեջ առաջին անգամ ժողովրդի բոլոր դասերը՝ հոգևորականներ, նախարարներ, շինականներ, միասիրտ և միական, գնում են գիտակից մահվանն ընդառաջ, դեպի հերոսացում:

Հաճախ կարծվում է, թե քրիստոնեությունը ստրկության, լոկ հնազանդության ուսմունք է: Մինչդեռ տասնյակ դարեր առաջ Ավարայրը ապացուցեց, որ քրիստոնեությունը ոչ թե ստրկության, կույր հնազանդության, այլ սխրանքի, հավերժության ուսմունք է:

Ավարայրը քրիստոնյա աշխարհի թերևս առաջին ու միակ ռազմական բախումն էր, ուր լուսի և խավարի, կյանքի և մահվան, հավատի և հավատադրացության, հայրենիքի ու ստրկացման իրարամերժ գաղափարներն էին բախվում, ուր ճշտվում էր մեկ անգամ ևս Հիսուսի՝ մեռնելով ապրելու պատգամը:

Հայ եկեղեցին երախտագիտությամբ սրբացրել է Ավարայրի 1036 նահատակներին՝ վարդան զորավարի գլխավորությամբ:

Ցավոք սրտի, պատմությունը չի պահել նրանց անունը: Հայտնի են միայն 9 զորականներ.

1. Քաջ վարդան Մամիկոնյան՝ 133 համահարզներով,
2. Կորովի Խորեն Խոռխոռունի՝ 19 ընկերներով,
3. Արի Արտակ Պալունի՝ 57 ընկերներով,
4. Զարմանալի Տաճատ Գնթունի՝ 19 ընկերներով,
5. Խմատուն Հմայակ Դիմաքսյան՝ 22 ընկերներով,
6. Հրաշակերտ Ներսես Քաջբերունի՝ 7 ընկերներով,
7. Մանուկ վահան Գնունի՝ 3 ընկերներով,
8. Արդար Արսեն Ընծայունի՝ 7 ընկերներով,
9. Առաջադեմ Գարեգին Սրվանձությանց՝ 2 եղբայրներով և 18 ընկերներով:

Հայ եկեղեցին սուրբ վարդանանց հիշատակը համագգային շուքով ամեն տարի տոնում է Բուն Բարեկենդանի կիրակիի նախընթաց հինգշաբթի օրը՝ «Արթոցն

վարդանանց զօրավարացն մերոց հազար երեսուն և վեց վկայիցն»:

Վկայաբանությունը.—Ցայսմատք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Բ 59—62:

Արշակունիների հայոց թագավորության վերացումից և ս. Սահակ Հայրապետի մահից հետո պարսիկները տիրում են Հայոց աշխարհին: Այն ժամանակ հայոց զորա-

Նկար 6. Մանկահասակ իշխանը Հազկերտի առջև

վարն էր Մեծն Սահակ Հայրապետի թոռ վարդանը՝ Մամիկոնյան տնից, որը երկու եղբայրներ ուներ՝ Հմայակ և Համագաստ:

Պարսից Հազկերտ արքան ստիպում է քրիստոնյաներին ուրանալ Քրիստոսին և պաշտել արեգակը և հուրը՝ այսպես լուր նրանց Փրկչին՝ խաչված, մահացած և թաղված անվանելով: Եվ մի փոքրահասակ հայ իշխան ասում է թագավորին. «Արքա քաջ, դու որտեղի՞ց գիտես այդ»: Եվ թագավորը պատասխանում է. «Իմ առջև ընթերցեցին ձեր մոլորության գիրը»: Իսկ Քրիստոսի զինվորը նորից է հարցնում. «Իսկ ինչո՞ւ չես հիշում նաև Քրիստոսի հարությունը, համբարձումը և երկրորդ գալուստը»: «Այդ բոլորը առասպել են», պատասխանում է թագավորը և հրամայում տանջամահ անել նրան:

Այդ ժամանակ անօրեն թագավորը մոգերի խորհրդով մի հրովարտակ է գրում

իր տեղության մեջ եղող բոլոր քրիստոնյա ազգերին, որ բոլոր գալատների իշխանները իրենց գործերով շտապ իր մոտ գան: Եվ բոլորը շտապ գալիս են թագավորի մոտ՝ իրենց երեցներով և սարկավագներով, ինչպես որ սովորություն էր առաջ:

Իսկ անօրենն իր առջև է կանչում բոլոր իշխաններին և նրանց խոստանում նվերներ և պատիվ, եթե թողնեն քրիստոնեությունը և մոգերի օրենքներով սկսեն ապրել: Իսկ նրանք Քրիստոսին խոստովարելու են իբրև ճշմարիտ Աստված և հանձնում են իբրև ճշմարիտ Աստված և հանձնատուն մահանալ, քան թե ուրանալ Քրիստոսին: Եվ ավելի շատ հայ իշխաններն էին ամուր մնում Քրիստոսի սիրո մեջ և հորդորում բոլորին չուրանալ Քրիստոսին:

Իսկ անօրենն թագավորը, բարկանալով, հրամայում է չարչարանքների ենթարկել նրանց և ոմանց էլ՝ սպանել: Այնուհետև կենդանի մնացածներին ողարկում է հեռավոր աշխարհները՝ պատերազմով զբաղվելու, որպեսզի մոռանան իրենց երկիրը և այլևս չվերադառնան: Այնուհետև մտածում է մեծ գործ ողարկել Հայոց աշխարհ և ավերել ողջ երկիրն ու եկեղեցիները և բոլորին գերելարել, եթե չուրանան քրիստոնեությունը:

Իսկ քրիստոնյա իշխանները թեև ուրախ էին ներքնապես Քրիստոսի սիրո համար խոշտանգվելով, սակայն միշտ մտատանջվում էին անտեր ու անպաշտպան մնացած հայրենի երկրի համար: Եվ պարսից արքայի խորհրդատուներից մեկը, որ գաղտնաբար հավատում էր Քրիստոսին, խորհուրդ է տալիս նրանց խաբել արքային և առժամանակ կատարել նրա ցանկությունը, մինչև որ հառնեն իրենց երկիրը: Իշխանները լսում են նրա խորհուրդը և իրենց կեղծ համաձայնությունը տալիս արքային:

Ուրախանում է Հագկերտը և, արձակելով նրանց կապանքներից, կանչում իր մոտ, խոսում քաղցրությամբ, նվերներ տալիս ավաններ, գյուղեր, ագարակներ, ոսկի, արծաթ, պատիվ, ավագություն և յոթ հարյուր մոգ՝ իբրև ուսուցիչ Հայոց աշխարհի, ու մեծաքանակ գործ:

Լսելով այս մասին Հայոց աշխարհում և ճշմարտությունը չիմանալով, Հայաստանում մնացած իշխանները, եպիսկոպոսները, բահանաները, ազատները, շինականները և ուրիշներ, Հովսեփ կաթողիկոսի գլխավորությամբ, հավաքվում են մի վայրում և միասին ուխտում կուլել նրանց դեմ և սպանել բոլոր ուրացողներին՝ եղբայրը՝ եղբորը, հայրը՝ որդուն, ծառան՝ տիրոջը, կինը՝ ամուսնուն:

Երբ կեղծ ուրացողների խումբը մոգերով և պարսիկ գործով հասնում է Անգղ գյու-

ղաքաղաք, մոգախոր ցանկանում է քանդել տեղի եկեղեցին, ուր աղոթում էին Ղևոնդ Երեցը և բազմամբոխ հավատացյալներ, որոնք, տեսնելով մոգախոսին և իմանալով նրա մտադրությունը, ջարդում են նրա գլուխը և բոլոր մոգերի հետ ծեծելով վնդում եկեղեցուց:

Իսկ սուրբ Վարդան ապարապետը և բոլոր մյուս միաբան իշխանները ընկնում են եպիսկոպոսների ոտքերը, համբուրում սուրբ Ավետարանը և խոստովանում ողջ իրականությունը, վերստին ստանալով առաքինություն, և պատրաստվում գիշերով հարձակվել պարսիկ գործի և մոգերի վրա, որոնց և կոտորում են անխնայ:

Իսկ Հագկերտ թագավորը, լսելով այս ամենը, մի մեծ քանակ է ողարկում Հայոց երկրի վրա Միհրներսեսի գլխավորությամբ, որը գալիս և կանգ է առնում Փայտակարանում: Այս Միհրներսեսը իր գործը հանձնում է Մուշկան Իսապալուրտ գործակարհին, նրան ողարկելու Հեր և Զարավարին, նրան ողարկելու Հեր և Զարավանդ գալատները, իսկ ինքը խորհրդակցում է ուրացող Վառակ մարզպանի և այլ ուրացող իշխանների հետ՝ ավերելու համար Հայոց աշխարհը և վերացնելու քրիստոնեությունը այնտեղից:

Իսկ Հայոց գորավար Վարդանը հավաքում է իր գործը մեծամեծ իշխաններով, որոնք հետևյալներն էին. Մերշապուն Արծրունի, Խորեն Խոռխոռունի, Վահան Ամատունի, Արտակ Պալունի, Գունդն Վահուհի, Թաթուլ Դիմաքսյան, Ատոմ Գնունի, Խոսրով Գաբելյան, Արշավիր Արշարունի, Ծմավոն Անձևացի, Տաճատ Գնթունի, Հմայակ Դիմաքսյան, Կարեն Սահառունի, Գազրիկ Դիմաքսյան, Ներսես Քաջերունի, Փարսման Մանդակունի, Արսեն Ընծաունի, Այրուկ Սկունի, Վրեն Տաշրացի, Ապրսամ Արծրունի և ուրիշ մեծամեծներ, բազմաթիվ զինվորական գեղեր՝ շուրջ վաթսուն հազար հեծյալ և հետևակ: Վարդան Մամիկոնյանին են միանում նաև Մեծն Հովսեփը և Ղևոնդը՝ ողջ հոգևորականությամբ, և բազում շինականներ, ազատներ:

Եվ Մեծն Վարդանը քաջալերում է գործին և ասում. «Մի վախեցեք մահկանացուի սրից, մեռնենք քաջությամբ, որպեսզի անուն և ոգի ծառանգենք»: Եվ ում որ հարկավոր էր, նա երիվարներ և զենք է բաժանում: Իսկ երախաները մկրտվում էին և բոլորն էլ հաղորդվում Տիրոջ մարմնով և արյունով:

Եվ լսելով, որ պարսից գործը հասել է Արտագի դաշտ, հայոց գործը ընդատառ է գնում նրանց և, չորս մասի բաժանվելով, գազանաբար անցնում Տղմուտ գետը և

մխարմվում պարսից գործի մեջ ու մեծ կոտորած անում:

Քաջ Վարդանը տեսնելով, որ պարսիկները նեղում են հայերի ձախ թևին, մեծ ուժով հարձակվում է պարսիկների աջ թևի վրա և կոտորում բոլորին, փղերով հանդերձ, ու քանդում Մատյան գունդը: Եվ այնտեղ, մեծ հերոսություններ գործելով, քաջ զորավարը արժանանում է նահատակության պսակին և երկնի արքայությանը: Եվ ճակատամարտը երկարելով մինչև երեկո, ողջ դաշտը ծածկվում է արյունով, և երկու կողմերն էլ հաղթանակի չեն հասնում, բայց քանի որ հայոց զորավարը սպանվել էր, հայոց զորքերը ցրվում են և ամրանում երկրի ամրություններում:

Այդ ճակատամարտում հայերից նահատակվում են 1036 հոգի, իսկ ուրացողների և պարսիկների կողմից սպանվում են 3544, որոնցից իննիս ճանաչում էր պարսից թագավորը անձամբ:

Եվ սրբերի տոնը կատարվում է հրոտի 30-ին (օգոստոսի 5-ին):

Հատված շարականից

Արիացեալք առ հակառակսն.

Քաջութեամբ առնուլ զվրէժ խաբէութեան.

Հանճարեղք ի հատուցումն դաւանացն.

Ջամբարշտացն արդարադատ չափմամբ.

Զօրականք յաղթօղք պսակեալք ի

Քրիստոսէ:

Ղ Ա Ո Ն Ղ Յ Ա Ն Զ

Այս անվան տակ ճանաչվում են այն հոգևորականները, որոնք Վարդանանց ապստամբությունից հետո արքայիցին վրկանաց աշխարհ, Պարսկաստանի խորքերը՝ Ստորոմիզդ մարզպանի և Հազկերտ Բ արքայի հրամանով:

Աքսորում այս հոգևորականները կանչվեցին դատական ատյան՝ պատասխանատվության: Նրանց առաջարկվեց ընդունել մագդեղականությունը՝ իրենց կյանքը փրկելու համար: Սակայն կորովի և գաղափարապաշտ հայ հոգևորականների վրա ոչ մի ազդեցություն չթողեց պարսիկների սպառնալիքներն ու չարչարանքները: Նրանք արիաքար նահատակվեցին 454 թ.:

Պատմությունը հիշում է այդ հոգևորականների անունները, որոնք իրենցից մեկի՝ քաջ և նախանձախնդիր Ղևոնդ երեցի անունով կոչվեցին Ղևոնդյանք: Դրանք են.

1. Հովսեփ կաթողիկոս Հողոցմեցի, Վալոց ձոր գյուղից: Սահակ-Մեսրոպյան սուս-

ջին սերնդից էր: Իր ուսուցիչների մահից հետո Մեսրոպ Մաշտոցի հրամանով հաջորդել է հայրապետական գահին:

2. Սահակ եպիսկոպոս Ռշտունի: Պարսկագետ լինելով, ինքն է, որ կատարել է իրենց դատավարության հարցաքննության թարգմանությունը:

3. Ղևոնդ երեց, Վանանդի Իջավանք գյուղից: Ամենատարեցը և ամենավատառողջը, որ սակայն իր հոգեկան արիությանը խմբի շունչն ու հոգին էր դարձել:

4. Մուշե քահանա Աղբակեցի, Արծրունյաց նախարարության տաներեցն էր:

5. Արշեն երեց, Բագրևանդի Եղեգիկ գյուղից, անուս և անգրագետ մի հոգևորական էր, որ սակայն մեծ հարգանք էր վայելում ժողովրդի կողմից իր հզոր հավատքի համար:

6. Քաջաջ սարկավագ, Ռշտունյաց գավառից: Սահակ եպիսկոպոսի փոքրավորն էր:

Այս վեցը նահատակվել են միասին վերոհիշյալ դատավարության ընթացքում:

Բացի սրանցից, կային նաև երկու այլ երեցներ՝ Աբրահամ և Խորեն անուններով, որոնք թեև ցանկանում էին նրանց հետ նահատակվել, սակայն նրանց ազատ արձակեցին՝ միայն ակնցները կտրելով:

Խորենը մահացավ Ասորեստանում՝ չդիմանալով տոթակեզ կլիմային:

Իսկ Աբրահամը վերադարձավ Հայաստան և կարգվեց Բզունյաց եպիսկոպոս: Նրան է ընծայվում «Վկայք Արևելից»-ի հայերեն թարգմանությունը:

Ղևոնդյանց սրբերից է համարվում նաև մի պարսիկ դեմպետ, որ նրանց քանդակեան էր և, տեսնելով սրբերի անկուր տանջանքները և դրանց տոկալը, քրիստոնյա է դարձել և նահատակվել նրանց հետ միասին:

Հայ եկեղեցին սուրբ Ղևոնդյանց հիշատակը համագգային շուքով տոնում է Բուն Բարեկենդանի կիրակիի նախընթաց երկուշաբթի օրը՝ «Սրբոցն Ղևոնդեանց քահանայից»: Աբրահամի և Խորենի հիշատակները տոնվում է նաև առանձին:

Վկայաբանությունը.—Յալսմատուրք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Բ 53—56:

Հայոց սուրբ Հայրապետ Մեծն Սահակի մահվանից հետո սուրբ Գրիգորի Աթոռի տեղապահ է լինում Մեսրոպ վարդապետը, որը և նույն տարին մահանալով, կաթողիկոսության իշխանությունը թողնում է Մեծն Հովսեփին, որը Վալոց ձորի Հողոցմյանց գյուղից էր, գիտուն և աստվածային հանճարով և իմաստությանը լցված մի մարդ: Եվ մինչ ցանկանում էին ձեռնադրել նրան, պարսից Հազկերտ արքան ստիպեց

հայոց իշխաններին ուրանալ Քրիստոսին: Իսկ սուրբ Հովսեփը հավաքում է բոլոր եպիսկոպոսներին, քահանաներին և մնացած իշխաններին, որոնք միասին ուխտ են անում միշտ մնալ Քրիստոսի հավատքին, նրա համար սիրով մահանալ և նահատակի անուն ծառանգել, կոչել պարսից զորքի դեմ, անխնա կոտորել ուրացողներին, չխնայել ո՛չ որդուն, ո՛չ եղբորը, ո՛չ ամուսնուն և ո՛չ էլ որևէ ազգակիցին:

Իսկ հայոց իշխանները, որոնց գլխավորն էր սուրբ Սահակ հայրապետի թոռ Վարդանը՝ Մամիկոնյան տոհմից, խաբում են պարսից թագավորին և, իրենց հետ վերցնելով երեք հազար մոզ և մեծաքանակ պարսիկ զորք, գալիս են Հայոց աշխարհ, միաքանուս եկեղեցու ուխտին և կոտորում պարսիկ մոզերին ու զինվորներին:

Հազկերտը, լսելով այս ամենը, շատ է տխրում և մեծ զորք գումարում ու տալիս Միհրներսեսի հազարապետին, որը և գալիս է Փայտակարան քաղաք: Անջատվելով հայոց միաքանությունից, նրա մոտ է գնում Սյունյաց իշխան Վասակ ուրացողը՝ այլ ուրացող իշխանների հետ: Եվ Միհրներսեսին իր ողջ զորքը հանձնում է Մուշկան Իսապոլուրս գորավարին և նրան ուղարկում սուրբ Վարդանի և հայոց զորքի վրա:

Սուրբ Վարդանը ելնում է նրանց դեմ վաթսուն հազար զորքով: Նրանց հետ էին նաև Մեծն Հովսեփը, Ղևոնդ Երեցը և այլ շատ եպիսկոպոսներ ու քահանաներ: Հայ ռազմիկները, քաջաբար կռվելով պարսիկների դեմ, շատերին կոտորում են՝ իրենք էլ նահատակվելով Արտագի դաշտում: Եվ քանի որ սուրբ Վարդանը պատերազմում սպանվում է փղերի մեջ, մնացածները ցրվում են լեռները և ամրությունները: Իսկ պարսից զորքը, ուրացող Վասակի հետ միասին հետապնդելով նրանց, երդումներով իջեցնում էին նրանց ամրություններից և, կեղծելով իրենց երդումը, սպանում:

Այսպես գերի են ընկնում նաև սուրբ Հովսեփը, Ղևոնդ Երեցը և ուրիշներ, որոնք և բոլորքում են արքունի դուռը այս մասին, և նրանց պարսիկները չեն հանդգնում սպանել:

Սուրբ Հովսեփի և Ղևոնդ Երեցի հետ միասին պարսիկները Պարսկաստան են գերեվարում նաև այլ հոգևորականների, որոնց թվում հիշվում են Ռշտունյաց եպիսկոպոս սուրբ Սահակը, Սամվել և Աբրահամ քահանաները՝ Արտաշատից, Քաջաշտարավազը, Արշեն, Խորեն, Աբրահամ և Մուշե քահանաները և ուրիշներ:

Ժամանապահին սուրբ Ղևոնդյանը հանդիպում են ուրացող Վասակին, որը խո-

նարհությամբ ողջուն է տալիս նրանց: Ղևոնդ Երեցը հարցնում է նրան. «Ինչու՞ չաց Տեք, ո՛ր ես գնում»: «Գնում եմ իմ յաց Տեք, ո՛ր ես գնում»: «Գնում եմ իմ յաց Տեք, ո՛ր ես գնում», պատասխանում է ուրացողը: Եվ Ղևոնդ Երեցը ավելացնում է. «Եթե դու կենդանի վերադառնաս Հայոց աշխարհ, ուրեմն Աստված երբեք չի նկատել մեր հավատքը»: Եվ ուրացողը տրդատվաբար շարունակում է իր ճանապարհը:

Սրբերը երկու ամիս և քսան օր կապանքների մեջ ճանապարհորդելով հասնում են արքունիք: Բերում են նաև հայոց նախարարներին, որոնց ուղարկել էր Ատրոքմիզդ մարզպանը: Եվ թագավորը հրամայում է Միհրներսեսի հազարապետին՝ քննել, թե ո՞ւմ պատճառով եղավ Հայոց երկրի ավերումը:

Եվ ողջ մեղքը բարդվում է Վասակի գլխին:

Թագավորը հրամայում է պատվագորկ անել նրան և ծեծել ու ծաղրածանակի ենթարկել մեծ հրապարակում, ապա նետել բանտ, ուր և որդևոտելով մահանում է ահալոր տանջանքների մեջ:

Իսկ սուրբ քահանաներին և նախարարներին տանում են Նյուշապուռ քաղաք և հանձնում քաղաքի մոզպետին, որը և նրանց բանտարկում է և նետում քաղցով ու ծարավով և ստիպում ուրանալ Քրիստոսին՝ ազատվելու համար կապանքներից: Իսկ նրանք, հատուտուն մնալով Քրիստոսի հավատքի մեջ, ուրախությամբ էին տանում չարչարանքները:

Զարմացած մոզպետը մի օր գիշերով գնում է բանտ՝ տեսնելու, թե ի՞նչ են անում նրանք, և դուռն ճեղքից տեսնում է նրանց քնած պալձառ լույսի մեջ. և սրբերը արթնանալով աղոթում են: Մոզպետը հաջորդ օրը նորից է գալիս բանտ և նույնպես տեսնում սրբերին լուսավորված, բացում է բանտի դռները, ընկնում նրանց ոտքերը և, հավատալով Քրիստոսին, պատմում նրանց իր տեսիլքը և սովորում նրանցից ճշմարիտ հավատքը ու փրկության խոսքերը: Ապա մոզպետը տանում է նրանց իր տուն, ինչպես նաև նախարարներին, որոնք նույնպես նույն քաղաքում էին բանտարկված, մկրտվում է իր ողջ ընտանիքով և փառավորում սրբերին ու իշխաններին զանազան պատիվներով:

Հազկերտն իր թագավորության 16-րդ տարում պատերազմում է քուշանների դեմ և պարտվում: Խորապես խցվելով այդ անհաջողությունից, չգիտեր, թե ո՞ր թափեր իր դառնության թույլը: Եվ մոզերը ասում են նրան. «Քաջ արքա, հայոց մեծերը, որ բանտում են, ամեն օր անիծում են քեզ, և աստվածները բարկանալով, որ

մինչև այսօր կենդանի եւ պահել իրենց անարգողներին, չօգնեցին քեզ»:

Եվ թագավորը հրամայում է Դենշապունի իշխանին՝ գնալ Նյուշապունի քաղաք, չարչարել սուրբ քահանաներին և, եթե չերկրպագեն աստվածներին, սրով սպանել նրանց: Դենշապունի, գալով Նյուշապունի քաղաք, տեսնում է նրանց հետ մոգպետին և զարմանալով հարցնում է, թե արդյո՞ք քրիստոնյա է դարձել նա: Եվ, իմանալով, զայրանում է և նախ սպանել տալիս Սամվել և Արրահամ քահանաներին՝ ցանկանալով այդպիսով ահաբեկել մոգպետին և մյուս քրիստոնյաներին:

Այնուհետև Դենշապունի գիշերով առնում է սուրբ Հովսեփին իր ընկերներով, և հեռացնելով քաղաքից ու յուրաքանչյուրին հարցաքննելով և տեսնելով, որ հաստատուն են իրենց հավատքի մեջ, հրամայում է դահիճներին՝ կապել նրանց ոտքերը և ձեռքերը ու քարշ տալ ապառաժ վայրերում, մինչև որ արյունաքամ և ուժասպառ են լինում: Եվ դարձյալ բերում են Դենշապունի մոտ ու հարցնում, թե նորի՞ց չեն ցանկանում կատարել թագավորի կամքը՝ երկրպագել արեգակին: Սրբերը պատասխանում են. «Մենք մեր Աստծուն չենք ուրախ և երկրի տարերքներին չենք երկրպագի ու ոչ էլ կլենք ձեր հոգով կույր և միականի թագավորին»:

Երբ լսում է այս խոսքերը Դենշապունի, զայրանում է իբրև աղյուծ և հանելով իր սուրբ, հարձակվում նրանց վրա ու հարվածում սուրբ եպիսկոպոսի աջ ուսին՝ այն անջատելով մարմնից: Իսկ սուրբը, քաջալերելով իր ընկերներին, ասում է. «Ահա տեսնում եմ, որ հրեշտակների գունդը գալիս է մեզ մոտ և հրեշտակապետի ձեռքին վեց պսակ կա»:

Եվ այս լսելով սուրբ Ղևոնդը ասում է սուրբ Հովսեփին. «Մոտեցիր սրին. որովհետև դու աստիճանով ավելի մեծ ես, քան մենք բոլորս»: Եվ այսպես գլխատում են վեց երանելիներին, որոնք են. Մեծն Հովսեփ, Սահակ եպիսկոպոս, Ղևոնդ Երեց Վանանդեցի, Մուշե երեց Բագրևանդացի, Քաջաջ սարկավազ Ռշտունցի և Նյուշապունի քաղաքի մոգպետը:

Իսկ Սամվել քահանան Արարատի Արած գյուղից և նույն գյուղից Արրահամ սարկավազն ու Թաթիկ եպիսկոպոսը նահատակվում են:

Եվ սուրբ Ղևոնդյանց նահատակության օրը հրոտի 27-ն է (օգոստոսի 2):

Եվ մի խումբի քրիստոնյա գաղտնաբար վերցնում է սրբերի մարմինները ու տանելով բաժանում քրիստոնյաներին:

Սրանց աղաչանքներով Քրիստոս Աստ-

ված թող հաստատուն պահի Հայաստանյայց եկեղեցին. ամեն:

Հատված շարականից

Առաել պարծիմք ձեռք. սուրբ հօտապետք Քրիստոսի.

Յօրինեալք և յարդարեալք. տաճարք սուրբ մաքրեալք.

Օթեվանք տէրութեան երկնաւոր թագաւորին.

Ով սուրբ Ղևոնդեանք:

Ծ ո շ ա ն ի կ

Վարդան Մամիկոնյան զորավարի ավագ դուստրն էր, իր իսկական անունը՝ Վարդենի: Իսկ Ծուշանիկը իր փառաքչական անունն էր, որով և ճանաչվել է երկար դարեր հայ պատմության և վարքաբանության մեջ:

Ամուսնացել է վրաց Աշուշա բոեշխի որդի Վազգենի հետ և որոշ ժամանակ ապրել հանգիստ ամուսնական կյանքով՝ ունենալով երեք տղա և մի աղջիկ: Սակայն Աշուշա բոեշխի մահից հետո, երբ իր ամուսինը վրաց բոեշխ է դառնում և կրոնափոխ լինում պարսկական իշխանության դրոյմով ու կրկին անգամ ամուսնանում Պերոզ արքայի զորանշի հետ, Ծուշանիկը քաշվում է մի փոքրիկ եկեղեցու առընթեր տնակը և այնտեղ ապրում աղոթքով ու արցունքներով՝ արհամարհելով իր ամուսնու քաղմաթիվ առաջարկներն ու սպառնալիքները՝ հավատափոխ դառնալու համար: Այդ ժամանակ է, որ խեղդվում է իր զավակներից մեկը Քուռ գետում: Ծուշանիկը ուրախանում է իր զավակի մահվան համար, որովհետև նա ազատվում էր այդպիսով ուրացման վտանգից:

Ծուշանիկը 7 տարի անյուր տանջանքների է ենթարկվում իր ամուսնու ձեռքով ապավինելով միայն իր պապից՝ ս. Սահակ հայրապետից իրեն կտակված Ավետարանի ընթերցանությանը:

Ս. Ծուշանիկը, այսպես տանջվելով բանտում, մարտիրոսական մահով իր հոգին է ավանդում Աստծուն 470 թ.:

Ուխտանեսն պատմիչը նրա գերեզմանը ցույց է տալիս Յուրտավում:

Հիշվում է հետևյալ տողերը, որ ս. Ծուշանիկը գրել էր իր Ավետարանի մեջ. «Սրտիս տաճարը պահեցի անաղարտ: Պապիս՝ ս. Սահակի, և ծնողներիս՝ Վարդանի ու Դստրիկի միջոցով այն նվիրում եմ իմ Աստծուն: Թող իմ մահն էլ խառնվի իմ սուրբ հայրերի հետ...»:

Հայ եկեղեցին այս սրբուհու հիշատակը տոնում է Վարդապապի տոնին և իր անունով երեք-չորս օրը:

Վկայաբանությունը.—Յայնմալորք, Վ. Պոլիս, 1834 թ., Բ 315:

Սա սուրբ Վարդանի դուստրն էր և Մեծ Հայքի հայրապետ սուրբ Սահակի թոռը, որ վրաց Վազգեն բղեշխի կինը եղավ, որը թագավորում էր Մցխեթում:

Նկար 7. Ա. Ծուշանիկ

Եվ սուրբ Վարդանանց նահատակությունից հետո Ծուշանիկի ամուսին Վազգենը, պարսից թագավորին հաճոյանալու համար, ուրանում է Քրիստոսին և ստիպում սրբուհի Ծուշանիկին, որ նա էլ ուրանա:

Եվ չկարողանալով հավատալովս անել, բանտարկում է: Բանտում քաղցածությունից ու տանջանքներից սրբուհու մարմինը պատվում է ցավերով ու վերքերով, բայց և ավելի մեծ ժողովարությանը ու ճգնությանը էր նա տանում այս ամենը Քրիստոսի սիրո համար:

Եվ մի օր Վազգենը սաստիկ բարկանալով նրա հավատարմության վրա, լախտով հարվածում է նրան ու նահատակում: Վկայունին թաղվում է Վրաց աշխարհում:

Հատված շարականից

Քրիստոսի պատկողին զաղօթանուր
զմաղթանա.

Զերանեալ նահատակին մատուցուր ի
յնձալումն.

Զի հաճութեամբ խոնարհեալ ընկալցի
վասն մեր.

Թողութիւն շնորհեցել մեր բազում
յանցանացն:

Ա տ ո մ յ ա ն ք

Այս անվամբ ճանաչվում են երկու խումբ սրբեր.

ա.— Ատոմյանք, որոնց նահատակությունը տեղի է ունեցել Ե դարի կեսերին, Վարդանանց պատերազմից երկու տարի առաջ:

բ.— Ատոմյանք, որոնք նահատակվել են 853 թ. Դվինում, Բուղա ուստիկանի հրամանով:

Առաջին Ատոմյանց նահատակությունը կապված է Վարդանանց նախաշարժման հետ: Սասանյան Պարսկաստանը, ցանկալով իրականացնել իր բոլոր քրիստոնյա հպատակ ժողովուրդների կրոնափոխության ծրագիրը, նախ աշխատում է նրանց գնվորական ուժերը դուրս հանել երկրից և պատերազմի ուղարկել իր թշնամիների դեմ: Ատոմ Գևորգիս և Մանաճիհր Ռշտունի, այլ նախարարների նման, իրենց գնդերով թողնում են իրենց հայրենիքը և ուղևորվում Պարսկաստան: Սակայն շուտով ետ են կանգնում իրենց ճակատագրից և վերադառնում հայրենիք: Պարսկական պատմիչ բանակը հարձակվում է Ատոմ Գևորգիս և ապա Մանաճիհր Ռշտունու գնդերի վրա և ստիպում նրանց կրոնափոխ դառնալ: Բոլոր հայ գնվորները և իշխանազունները գերադասում են նահատակվել, քայքայ չուրանալ Քրիստոսին:

Ատոմ Գևորգիս հետ նահատակվածներից հակաճե-անվանե հիշվում են Վարս Գևորգիս, Վարս Աստանիկը, Ներսես Երվանդունի և Վարձավոր Արծրունի:

Երկրորդ Ատոմյանները, ինչպես արդեն նշեցինք, նահատակվել են Թ դարի կեսերին Դվինում, Բուղա ուստիկանի հրամանով, որը Հայաստանի զանազան կողմերից հավաքել էր 150 գեղեցկատես և հաստաքազուկ երիտասարդների՝ հավատալովս անելուց հետո ամիրապետին ընծայելու համար:

Սակայն Բուղա ուստիկանին չի հաջողվում նրանցից որևէ մեկին հավատալովս անել և բարկությունից հաջորդաբար բռնորդին էլ նահատակում է զանազան տանջանքներով: Այդ նահատակներից հիշվում

են միան մի քանի անուններ. Ատոմ Անձեազի, Մլեհ Վարաժնունի, Գևորգ Բողկազի և Վասակ Ակեազի:

Հատկանշական է, որ առաջին Ատոմյանների մասին ոչ մի տեղեկություն չկա մեր պատմիչների մոտ. նրանց պատմությունը ծանոթ է մեզ միայն վկայաբանությունից և ճառընտիրներից, իսկ երկրորդ Ատոմյանների մասին լայնորեն հիշատակում են Հովհաննես Դրասխանակերտցին, Թովմա Արծրունին և Ասողիկը:

Հայամալորքում կա միայն առաջին Ատոմյանների վկայաբանությունը:

Դեռ հին ժամանակներից հայ եկեղեցին սրբացրել է այս երկու խումբ նահատակների. և նրանց հիշատակը միասին տոնել ամեն տարի Բուն Բարեկենդանից երկու շաբաթ առաջ ընկնող երկուշաբթի օրը՝ «Արթոց Ատոմեանց զօրավարացն»:

Վկայաբանությունը.— Յայմալորք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Բ 87—88:

Սուրբ Ատոմը հայերի մեծ իշխաններից էր և գտնվում էր պարսիկների զորքում: Հազկերտ կրակապաշտ պարսից արքան ստիպում է իր բանակում եղած քրիստոնյաներին կրոնափոխ լինել: Ատոմը չհամաձայնվելով, առնում է իր զորքը և գնում Հայոց աշխարհ:

Եվ Հազկերտը մեծ զորք ուղարկեց նրանց ետևից, որպեսզի, ուր որ հասնեն, կա՛մ իրենց կրոնքին դարձնեն, կա՛մ կոտորեն սրով: Սրբերը հասնում են հայոց սահմանը և հաստատվում մի միայնակյացի մոտ: Նա մարգարեանալով ասում է, թե դուք պիտի նահատակվեք Քրիստոսի համար: Եվ Քրիստոս գիշերով երևալով Ատոմին, բաշխում է նրանց կարմիր վարդե պակներ:

Առավոտյան պարսից սևագուն զորքը հասնում է նրանց: Ատոմյանները նստելով իրենց ձիերը ցանկանում են կռվել, սակայն գիշերվա տեսիլքը երևում է բոլորին և, իջնելով ձիերից, իրենց պարանոցները հոծարակա՛մ դնում են պարսիկների սրերի առաջ:

Եվ նահատակվածների մեջ էին սուրբ Ատոմը և իր որդին՝ Գևուհիների ազգից, Վարսը՝ Ոստան տնից, Ներսես Երվանդունին, Վարձավորը և ուրիշներ:

Իսկ Ռշտունյաց մեծ իշխան Մանանդիսը, նույնպես փախնելով պարսից զորքից, իր գնդով նահատակվում է իր երկրի սահմանի վրա, այն տեղում, որը Ռշխարաց վանք է կոչվում:

Եվ արանք նահատակվեցին նավասարդի 9-ին (օգոստոսի 19-ին)՝ Քրիստոսի փառքի համար:

Հատված շարականից

Աղաչեմք զքեզ Տէր բարեխօսութեամբ
սրբոց Ատոմեանց,
Որք նահատակեցան ի նակատամարտ
պատերազմի.

Յաղթող գտան ընդդէմ թշնամուն.
Բարեխօսութեամբ սոցա Քրիստոս
խնայեա ի մեզ:

Թ ա թ ու լ , Վ ա ր ո ս , Թ ու մ ա ս

Թաթուլը և Վարոսը եղել են ս. Սահակի և ս. Մեսրոպի աշակերտները: Մասնակցել են Վարդանանց հերոսամարտին և ապա ճգնել Գաբեղենից երկրում՝ առանձին-առանձին:

Թաթուլի համբավը տարածվում է ողջ երկրում: Բազմաթիվ աշակերտներ են հավաքվում նրա շուրջը: Թաթուլը մի վանք է կառուցում և միաբանություն հիմնում: Այդ վանքը նրա անունով կոչվում է Թաթուլի վանք: Լինելով միայնակյաց, առանձնաբեր, Թաթուլը վանքի վերակացությունը հանձնում է իր աշակերտներից Թումասին, իսկ ինքը առանձնա՛մ մի մենարանում, ուր և ճգնելով կնքում է իր մահկանացուն: Նրա մարմինը ամփոփում են իր հիմնած վանքում: Այդտեղ է մահանում և թաղվում նաև Թումասը:

Իսկ Վարոսը իր ողջ կյանքը անցկացնում է ճգնությամբ և սրբությամբ ու մահանում մարդկանցից անհայտ: Նրա մարմինը պատահմամբ գտնվում է մի օր: Այդ պատճառով էլ նրա անունը կոչվում է նաև Գյուտ:

Այս սրբերի մասին Հայամալորքում կա միայն հետևյալ տողը. «Ի սմին ատուր (դեկտեմբերի 11 և տրեխի 10) ի Հայս յիշատակ սուրբ ճգնաւորացն Թաթոյ և Վարոսի, Գիւտի և Թումասու» (Էջ 269):

Հայ եկեղեցին այս սրբերի հիշատակը տոնում է Գրիգորիս Աղվանից կաթողիկոսի նշխարների գյուտի, Անտոնի և Կրոնիդեսի ու 7 խոտանարակների հիշատակների հետ միասին, Խաչվերացի հինգերորդ կիրակիին հաջորդող երկուշաբթի օրը:

Հատված շարականից

Այսօր յիշատակ սրբոց
Եւ փայլին նշխարք սոցա ի մէջ եկեղեցոյ.
Աղաչեցոյք զՏէր սոքօք խնայեա ի մեզ:
Տաճար են սուրբ հոգոյն
Կենդանի ոսկերք սոցա հիսանդաց բծիշկ.
Աղաչեցոյք զՏէր սոքօք խնայեա ի մեզ:

Յոթ խոտանարակներ

Իննականյան վանքի յոթ ճգնավորներ էին Գալլ Վահանի իշխանության և Թադիկ վանահոր առաջնորդության օրով, Ջ դարի վերջերին:

Նրանց անուններն էին Պողիկարսոս, Թեոսնաս, Սիմեոն, Հովհաննես, Եպիփան, Դիմատիոս, Նարեկեսոս:

Երբ պարսկական բանակը թալանի նպատակով արշավում է Տարոնի վրա, վանքի միաբանները հավաքում են զանազան և ապաստանում հեռու թաքստոցներում՝ վանքի պահպանությունը թողնելով յոթ խոտանարակներին:

Երբ պարսիկները հարձակվում են վանքի վրա և այն դատարկ տեսնում, հուսախաբությունից կատաղած, գլխատում են ճգնավորներին, 604 թ.: Երեք օր հետո հեռացած միաբաններից ոմանք զալիս և թաղում են նրանց մարմինները Անտոնի և Կրոնիդեսի գերեզմանների մոտ:

Հայ եկեղեցին այս սրբերի հիշատակը տոնում է Գրիգորիս Աղվանից կաթողիկոսի ճշարտների գլուխի, Անտոնի և Կրոնիդեսի ու Թադիկի, Վարսի, Թումասի հիշատակների հետ, ս. Խաչի հինգերորդ կիրակիին հաջորդող երկուշաբթի օրը:

Հատված շարականից

Երբ աստեղեան երկնից կամարք
աստուածութեանն կամարարք.
Ճգնող մարմնով խոտանարակք մաքուր
հոգով լուսոյ տաճարք.
Եկեղեցոյ բարձր աշտարակք տաճա հայոց
ամուր պատուարք.
Ջնեզ աղաչեմք ճգնող սուրբ հարք լինել
անձանց մեր բարերարք:

Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկ

Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկը զրադաշտականությունից քրիստոնեության դարձած և քրիստոնեական կրոնին հավատարիմ մնալու համար նահատակված պարսիկ վկա է:

Բավականին միևնույն հարցեր կան կապված նրա անձնավորության և նահատակության վայրի վերաբերյալ:

Բազմաթիվ հավաստի աղբյուրներից հայտնի է մեզ, որ 547—548 թթ. Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկի անունով Դվինում կառուցվել է մի եկեղեցի, որը և կործանվել է Ներսես Բ կաթողիկոսի հրամանով 554 թ. նետորակների բույն լինելու պատճառով:

Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկի մասին մի

վկայաբանություն կա Հայամարտում, ըստ որի նա, գալով Պարսկաստանից, բնակվել է Դվինում, մկրտվել քրիստոնյա, բնակավոր դարձել և նահատակվել Դենշապուն մարզպանի հրամանով:

Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկի մասին մի այլ վկայաբանություն է հրատարակել Գալուստ Տեր-Մկրտչյանը «Արարատ» ամսագրում (1901 թ., էջ 468—474) և ապա առանձին գրքով: Ըստ այս վկայաբանության, Գրիգորը նահատակվել է 545—546 թթ.: Նա ոչ թե վանական էր Դվինում, այլ զինվորական՝ Վրաստանում: Այդ ժամանակ Պարսից արքունիքից հրաման է եղել, որը մահվան է դատապարտել զրադաշտականությունը ուրացողներին: Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկը նախ չարչարանքների է ենթարկվել Վրաստանի Երվանդ-Վենամայ մարզպանի կողմից և ապա տարվել «դոուն արքունի... ի բանակն», որ և նահատակվել է:

Գրիգոր Ռաժիկի նահատակության վայրի մասին արժեքավոր մի վկայություն է հաղորդում իր ժամանակակից Ներսես Ռաժիկը Հիգիսթուրիտ Մախոժի վկայաբանության մեջ (Վարք և Վկայաբանությունը սրբոց, Վենետիկ, 1874 թ., էջ 124—130):

«Սա (Մախոժը—Ե. Ա. Պ.) ի դիպուածոյ ի մեքէ ի բանակս թագաորին հասանէր և պատահէր չարչարանաց սուրբ վկայի ուրումն՝ որում անուն էր Գրիգորիոս: Հրաշացեալ ընդ համարձակութիւն նահատակին ... յայնմհետէ զոջմամբ ունէր գնդգործին: Գայր անտի յաշխարհն Սիւնեաց, պարապելով յունկնորութիւն սրբոց, և լեալ անդ սակաւ ամիսս՝ հասանէ ի Հայս. և եկեալ յԱրարատ գաւառ՝ բնակէր յատանի Հայոց ի Դովին: Աշտեղից կարելի է եզրակացնել, որ Գրիգոր-Մանաճիհր Ռաժիկի նահատակության վայրը «արքունի բանակն է», որը համընկնում է նաև Գալուստ Տեր-Մկրտչյանի հրատարակած վկայաբանության հետ՝ «դոուն արքունի ... ի բանակն», որտեղից և նա անցնում է Սյունիք և ապա «ի Հայս»՝ Արարատյան նահանգ՝ Դվին: Դժվար է ճշտել «արքունի բանակի» վայրը, սակայն կարելի է ենթադրել, որ այն կա՛մ Հայաստանում պետք է եղած լինի, կա՛մ էլ Հայաստանի սահմանների մոտ:

Այս ամենից կարելի է եզրակացնել միայն այն, որ Մանաճիհր Ռաժիկը, ազգությամբ պարսիկ, զրադաշտականությունից քրիստոնյա է դարձել՝ վերանվանվելով Գրիգոր, և ապա նահատակվել պարսիկների ձեռքով (Հայաստանում կամ նրա շրջակայքում)՝ դենակորույս, հավա-

ստորաց լինելու պատճառով, 545—546 թթ.: Նրա անունով մի վանք է եղել Դվինում 2 դարի կեսերին:

Հայ եկեղեցին այս սրբի հիշատակը ստանում է շարժական տոնով՝ ամռանը կամ ձմռանը:

Վկայաբանությունները.—

ա.—Յալսմատրք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Ա. 6:

Սա Ռաժիկ ցեղից էր, Կալատի որդի Պարսից Խոսրով արքայի ժամանակ, ծնված անհավատ ծնողներից և եկած-բնակված Հայաստանի Դվին քաղաքում: Դվինում քրիստոնյա է դառնում, ընդունելով մկրտության սուրբ խորհուրդը, և վանք մտնելով կրոնավոր լինում:

Դենշապուհի պարսիկ մարգալանը գալով Հայաստան, լսում է նրա մասին, թե քրիստոնյա է դարձել, կանչում է իր մոտ և ստիպում, որ նորից պարսից կրոնին դառնա: Իսկ նա հաստատում է մնում իր նոր հավատքին և Քրիստոսին Աստված խոստովանում ու բռնավորի հրամանով վկայական մահ ընդունում հունվարի 2-ին:

բ.—Սուրբ Գրիգոր Պարսիկի Վկայությունը: Գալուստ Տեղ-Մկրտչյան, «Գրիգոր-Մանանդիս Ռաժիկ միսրան տոհմից», Վաղարշապատ, 1902 թ., էջ 22—25:

Որմիզդի որդի պարսից Խոսրով արքայի թագավորության 15-րդ տարում թագավորից հրաման է եկնում՝ իր իշխանության բոլոր գավառներում պարսիկ ազգից քրիստոնյաներ դարձաներին բանտարկելու, տանջելու, որպեսզի ուրանան քրիստոնեությունը և երկրպագեն արեգակին ու կրակը պաշտեն:

Եվ այս հրամանը լսելով գավառների դատավորները, գործադրում են այն՝ մեծ նեղություն և տրտմություն պատճառելով եկեղեցուն: Բռնելով նորահավատներին՝ պարսկական կրոնից քրիստոնեության դարձաներին, սաստիկ և դառն տանջանքների են ենթարկում: Իսկ աստվածալին օգնականությունը ամրապնդում էր նրանց սրտերը՝ համբերելու համար սրի և հրի, խեղդվելու և փայտի տանջանքներին ու մահատակվելու հավատքով, սիրով և քաջությամբ:

Այդ ժամանակ Վրաց աշխարհում գիւլիորական ծառայության մեջ Մանանդիս անունով մի պարսիկ կար, Ռաժիկ աշխարհից և Միսրան տոհմից, որը քրիստոնյա էր դարձել վերանվանվելով Գրիգորիս: Վրաց երվանդ Վշնասայ մարգալանը բազում տանջանքների է ենթարկում նրան, գլխիվայր կախելով և քրածնե անելով: Եվ անորենը այսպես չարչարելով

սրբին, չի կարողանում խախտել նրա հավատքը:

Այս մտածելով, որ նա երևելի մարդ է, կապանքներով ուղարկում է արքունի դուռը: Մոգպետը իմանալով, թե սուրբը շատ չարչարանքներ է կրել և չի ուրացել քրիստոնեությունը, խորհրդակցում է թագավորի հետ, թե ինչպե՞ս պետք է սպանել նրան: Թագավորը պատասխանում է. «Մի մարդ սպանել ես տալիս և շատ քրիստոնյաներ են դրանից լինելու, որովհետև նրա մահը տեսնելով շատերը կթողնեն մեր հավատքը և նրանց Աստծուն կերկրպագեն»: Իսկ մոգպետը թագավորին պատասխանում է. «Մեր օրենքները թույլ չեն տալիս ապրելու հավատակորոյս ավագ տոհմիկ մարդուն»:

Եվ արքան հրաման է տալիս սպանելու նրան: Բայց նախ ատյան է կանչում սրբին, մեծ պարգևներ և պատիվներ խոստանում, եթե դարձյալ երկրպագի երկրի տարերքներին՝ արեգակին, լուսնին, ջրին և կրակին, ապա թե ոչ՝ սպառնում է անավոր տանջանքների և դժոխակ մահվան դատապարտել:

Իսկ սուրբ Գրիգորիսը ավելի համարձակ դառնալով, բարձրաձայն ուրանում է նրանց բազմաստվածությունը և խոստովանում ու դավանում բարձրալ Աստծո՝ րդի Քրիստոսի հավատքը:

Այն ժամանակ մոգպետը հրամայում է հավատարիմ մոգերին՝ տանել Գրիգորին մի առանձին տեղ և սրով մահատակել:

Եվ նրանք, տանելով սրբին մահատակության վայրը, գլխատում են նրան մինչև փառաբանում էր ամենատուրք Երրորդությանը՝ Հորը, Որդուն և սուրբ Հոգուն, որին և երկրպագելով գոհություն ենք մատուցում մենք այժմ և միշտ. ամեն:

Հատված շարականից

Դոչենք առ քեզ սուրբ մահատակ,
Հողանիթեայ մարմնով հրեշտակ,
Մարտիրոս սուրբ և վկայ,
Որ սրոյ մահումս կատարեցար,
Յորդոր տոնիս քո յիշատակ՝
Արեան սրբոյդ հեղման վտակ,
Առ Տեղ լիցի սուրբ պատարագ
Պահել գմեզ միշտ անվտանգ:

Ա ս տ վ ա ծ ա տ ո ռ - Մ ա խ ո ծ

Աստվածատուր-Մախոժը նույնպես, Գրիգոր-Մանանդիս Ռաժիկի նման և նրանից ազդվելով, գրադաշտականությունից քրիստոնեության դարձած և քրիստոնեական

կրողին հավատարիմ մնալու ամենար անհատական վարքի վկա է:

Նա Պարսկաստանի հեշտալու գավառից էր, մոգայեղի գավառի և ինքն էլ մոգ, որ եկել և բնակվում էր Դվինում:

Պարսկաստանից Դվին գալու մանապարհին հանդիպում է արքունի բանակին, որ նա ակամատես է լինում Գրիգոր-Մանահիր Ռաժիկի նահատակությունը:

Մախոժ մոգի վրա մեծ ազդեցություն է գործում քրիստոնյա դարձած պարսիկ նահատակի հրաշանման համարձակությունը, որ իր դավանած ճշմարիտ կրոնի արգասիքն էր:

Մախոժ մոգի կենսագիր Ներսես բանական սգս աթիվ հաղորդում է, թե «Սա (Մախոժը—Ն. Ա. Պ.) ... յայնմհետև զղղջմամբ ունէր զմոգութիւնն: Գայր անոյի յաշխարհն Սիւնեաց, պարսպելով յունկնդրութիւն սրբոց, և լեալ անդ սակաւ ամիսս՝ հասանէ ի Հայս. և եկեալ յԱրարատ գավառ՝ բնակէր յուստանի Հայոց ի Դուին»:

Այսպիսով երևում է, որ Գրիգոր-Մանահիր Ռաժիկի նահատակությունը խախտել էր Մախոժ մոգի համոզումները իր դավանած կրոնի նկատմամբ ու մեծ հետաքրքրությունն առաջացրել քրիստոնեության նկատմամբ:

Սակայն Դվինում էլ Մախոժը շարունակում է կատարել իր՝ մոգի պարտականությունները, մինչև որ ակամատես է լինում մի հրաշքի, թե ինչպես է ս. Խաչը հանգցրել մագդեղական կրակից բռնկված հրդեհը հենց իրենց տաճարի մեջ:

Այս դեպքից հետո արդեն Մախոժը քրիստոնյա է դառնում, մկրտվում է և վերանվանվում Հիգիորուզիտ, որ թարգմանվում է Աստվածատուր:

Իմանալով այս մասին, Դենշապուր մարզպանը նախ բանտարկում է և ապա, տեսնելով, որ չի կարող նրան վերադարձնել իր հին հավատքին, նահատակել է տալիս Դվինում, 553 թ., քանի որ պարսկական կրոնի օրենքները մահապատիժ էին սահմանել իրենց կրոնը ուրացողներին:

Հայ եկեղեցին սրբի հիշատակը տոնում է Աբրահամ և Խորեն բահանաների և այլ սրբերի հետ, շարժական տոնով:

Հատված շարականից

Տօն ճգնադարացն այսօր.

Եկաք հաւատացեալք օրհնեցէք զԱստուած յիշատակի սուրբ վկայիցն:

Որք զմահս իւրեանց կանգնեցին յերկրի աշտարակ հօգօր,

Յոր ապստինեալքս ամենեքեան

Եկաք հաւատացեալք օրհնեցէք զԱստուած յիշատակի սուրբ վկայիցն:

Դ ավիթ Դ վնեցի

Հայաստանում արաբական բանակի մեջ ծառայող մի պարսիկ ազնվական էր, Սուրհան անունով:

665 թ. դառնում է քրիստոնյա և վաշելում հովանավորությունը և հոգատարությունը ժամանակի կաթողիկոս Անաստան Ա Ակոտեցու և Գրիգոր Մամիկոնյան իշխանի: Անաստան Ա կաթողիկոսը հոգ է տանում նորադարձի հոգևոր կրթությանը, իսկ Գրիգոր իշխանը լինում է նրա կնքահայրը և իր հոր անունը կրեքում նրան՝ վերանվանելով Դավիթ:

Դավիթ պարսիկը ամուսնանալով հաստատվում է Դվինում, որ և ապրում է մինչև իր կյանքի վերջը:

Դավիթ Դվնեցին նահատակվում է Աբդուլլահ ուռչիկանի ժամանակ, Դվինում, 700-ական թթ., մահմեդականությունը տարանալու, ինչպես նաև քրիստոնեական կրոնին հավատարիմ մնալու համար:

Սարգիս Անատունյանց եպիսկոպոսը և Մուշեղ ու Արտավազդ Մամիկոնյան իշխանները փառավոր հուղարկավորություն են կազմակերպում Դավիթ Դվնեցու թաղման աթիվ և նրա մարմինը ամփոփում Աստվածատուր-Մախոժի գերեզմանի կողքին:

Հայ եկեղեցին Դավիթ Դվնեցու հիշատակը տոնում է ամեն տարի Վարազա ս. Խաչի կիրակիին հաջորդող երկուշաբթի օրը:

Վկադարձությունը.— Յայնմատուրք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Ա. 142—143:

Սա պարսիկ հոր և քրիստոնյա մոր զավակ էր: Խորասան աշխարհից գալով Հայաստանի Արարատ նահանգ և, տեսնելով տեղի հավատացյալների բարի և սրբապետ վարքը, հավատում է Քրիստոսին և մկրտվում երանելի Անաստաս կաթողիկոսից, իսկ մեծ իշխան Գրիգորը առնում է նրան ավագանից և իր հոր անունը դնում նրան՝ Դավիթ կոչելով:

Դրանից հետո Արջահան անունով մի ամիրա է գալիս Դվին և, խելով Դավթի մասին, թե առաջ մահմեդական էր և այժմ քրիստոնյա է դարձել, կանչում է նրան իր մոտ և ստիպում ուրանալ Քրիստոսին և կրկին իր նախկին հավատքին դառնալ խոստանալով նրան տալ պատիվ և իշխանություն: Եվ երբ տեսնում է, որ Դավիթը չի ցանկանում դարձի գալ, հրամայում է բանտարկել, չարաբել և բաղցի ու ծառալի ենթարկել, իսկ սուրբը ոչ միայն չի

տրտնջում, այլև ուրախությամբ օրհնում է Քրիստոսին:

Ապա ամիրան հրամայում է խաչել նրան փայտի վրա և գեղարդով խոցել սիրտը: Այդպես նա ավանդում է իր հոգին Աստծուն արեգի 23-ին (մարտի 31-ին):

Եվ հայոց Անաստան կաթողիկոսը բազում եպիսկոպոսներով ու քահանաներով իջեցնում են նրա մարմինը խաչից և մեծ շուքով թաղում նշանավոր վայրում ու ամեն տարի մեծ տոն նշանակում այդ օրը: Իսկ խաչը տանում են Ջագ գյուղաքաղաք և կննգեցնում եկեղեցում, որը և շատ հրաշքներ է կատարել Քրիստոսի գործությամբ նրանց համար, ովքեր որ հավատով ապավինում են սուրբ Դավթի բարեխոսությամբ:

Հատված շարականից

Լցեալ աստուածային շնորհիւ երանելի
սուրբ ճգնաւոր տէրդ Դաւիթ.

Եւ անուն քաջութեան քո ել յերկինս.

Յուրախութիւն հրեշտակաց

Եւ ընդ աշխարհս ամենայն ցնծութիւն
մարդկան:

Վ ա հ ա ն Գ ո ղ թ ն ա ց ի

Վահանը որդին էր Գողթնի նախարար Խոսրով իշխանի: Ը դարի սկզբին մանուկ հասակում գերի տարվելով Դամասկոս, մեծանում և կրթվում է իսլամ կրոնի ազդեցության տակ և վերանվանվում Վահապ:

Երբ 719 թ. Հովհաննես կաթողիկոս Օձնեցին այցելեց Դամասկոսի ամիրայետիին, վերջինս թույլատրեց գերադարձ հալքի համար: Վահանը ցանկացավ օգտվել այդ առիթից, սակայն Օմար ամիրայետը սիրում էր նրան և չցանկացավ բաժանվել նրանից և միայն թույլատրեց գնալ իր հայրենի երկիրը՝ շուտով վերադառնալու պայմանով:

Հազիվ էր Վահան Գողթնացին Հայաստան հասել, երբ 720 թ. փետրվարի 10-ին մահանում է Օմար ամիրայետը: Վահանը, օգտվելով առիթից, չի կատարում իր խոստումը և ամուսնանալով Սյունյաց հարգեն նախարարի դստեր հետ, հաստատվում է իր հայրենի երկրում, ուր և ապրում է շուրջ 10 տարի:

Օմարին հաջորդող Հեշմ ամիրայետը լսում է Վահանի քրիստոնյա դառնալու մասին և սկսում է փնտրել նրան՝ կրկին իսլամ դարձնելու համար:

Վահանը մի առ ժամանակ ապրում է ծալված, թափառաշրջիկ, կրոնավոր է դառնում և շրջում Հայաստանի վանքե-

րում, բայց ի վերջո բռնվում է Մրվան ուտիկանի կողմից և նահատակվում 737 թ.:

Նահատակությունից 7 տարի հետո Արծկեի Երաշխավորաց վանքի վանահայր Արտավազ վարդապետը գրում է Վահան Գողթնացու վկայաբանությունը և «Կարգեալ նշանակեաց տօնախմբել գլխատակ սրբուն Վահանայ ի նոյն ատուր կատարման իւրոյ»:

Նահատակ սրբին նվիրված մի գողտրիկ շարական է գրում նաև նրա քույրը՝ շարականագիր-երածիշտ Խոսրովադուխտը:

Հայ եկեղեցին Վահան Գողթնացու հիշատակը տոնում է ամեն տարի շարժական տոնով, ամուսնը կամ ծնունդը:

Վկայաբանությունը.—Յայսմատրք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Ա 138—139:

Քրիստոսի սուրբ վկա Վահանը Գողթն գավառի Խոսրով իշխանի որդին էր: Երբ Արդվեղիքի հրամանով այլազգիները հայոց իշխաններին լցնում են Նախիջևանի փայտաշեն եկեղեցին և այրում բոլորին, երկիրը անտեր համարելով, ասպատակում են Հայոց աշխարհը և շատերին գերության տանում: Գերիների մեջ էր Վահան անունով մի մանուկ, որին տանելով Սամարա, ուսման են տալիս: Մանուկը փայլուն կերպով սովորում է հազարացիների գիտությունը և դառնում արքունիքում դիվանդարի և դպրապետ:

Երբ Օմարը դառնում է հազարացիների իշխանը, բարեմիտ է լինում արաբ արքունիքը քրիստոնյաների և մանավանդ հայերի նկատմամբ: Այդ ժամանակ գերիներին թույլատրվում է տուն վերադառնալ:

Տուն է վերադառնում նաև Վահանը, որին օտարները Վահապ էին անվանում, և, գալով Գողթն գավառ, ամուսնանում է Սյունյաց օրիորդներից մեկի հետ և համարձակ խոստովանում քրիստոնեությունը, որը մոռացել էր մանուկ ժամանակվանից ի վեր:

Ապա կրոնավոր է դառնում և, ապրելով մեծ ճգնությամբ, ցանկանում է մահանալ մարտիրոսությամբ:

Այդ օրերին մահանում է հազարացիների իշխան Օմարը և իշխան է դառնում Շաման: Վահանը գնում է արքունիք, համարձակությամբ կրոնափոխ և քրիստոնյա դառնալու, ներկայացնելով իշխանին իր խնդրագիրը:

Իշխանը խոստանում է նրան մեծ նվերներ և պատիվ, եթե հրաժարվի իր մտադրությունից, ապա, տեսնելով Վահանի անսասանությունը քրիստոնյա կրոնի նկատմամբ, հրամայում է սրախողխող անել:

Եվ հանելով նրան քաղաքից դուրս, գլխատում են տրեզի 20-ին (մարտի 28-ին): Եվ նրա մարմնի վրա լույս է ծագում: Քրիստոնյաները, գաղտնի վերցնելով նրա մարմինը, պատվով թաղում են նշանավոր վայրում, և սրբի նշխարները շատ բժշկություններ են անում:

Հատված շարականից

Ջարմանակի է ինձ քան գերզս
երածշտականաց ձայնս,

Ողբոց քոց հնչմունք.

Ով երանելի տէր Վահան ընտրեալ
Սատուծոյ:

Ջարհուրեցուցանէ քո ճգնութիւնդ
գմարմնոյս բնութիւնս,

Իսկ դու առաւել գտար.

Ով երանելի տէր Վահան սիրող Քրիստոսի:

Սահակ և Համագասպ Արծրունիներ

785 թ. արար ամիրապետության գահին է բազմում Մուսան, որը իսպառ ոստիկանին ուղարկում է Հայաստան՝ պատվիրելով դաժանորեն հաշվեհարդար տեսնել 10 տարի առաջ արաբների դեմ կատարված սպառնալուծության մասնակիցների նկատմամբ:

Իսպառ ոստիկանը առաջին հերթին ձերբակալում և մահվան է դատապարտում Գագիկ Արծրունու երեք որդիներին՝ Համագասպ, Սահակ և Մերուծան Արծրունիներին:

Սահակատոցից առաջ նրանց առաջարկվում է ընդունել իսլամությունը, փրկվելու համար, մի քան, որ առաջարկվում էր ամեն մի քրիստոնյա դատապարտյալի:

Մերուծան Արծրունին ընդունում է առաջարկը և ազատ է արձակվում: Իսկ Համագասպ և Սահակ Արծրունիները Սատուծո ճշմարտությունը չեն կարողանում փոխել ստության հետ և մահատակվում են Քրիստոսի սիրո համար, 786 թ.:

Հայ եկեղեցին նրանց հիշատակը սկսել է տոնել շատ հին ժամանակներից, Եռայի Ա կաթողիկոսի (Ը դար) հրամանով:

Վկայաբանությունը.—Յալամատոր, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Ա. 155:

Սահակը և Համագասպը Արծրունյաց իշխանական մեծ տոհմից էին:

Իսրայելացիների իշխանը լսելով, թե նրանք ցանկանում են հույների հետ դաշինք կնքել, առաքում է Ապուսանի որդի Աիշիհին, որպեսզի նենգությամբ բռնի նրանց: Իսկ նա, գալով Աղվանից աշխարհի Պարտավ քաղաք, իր մոտ է կանչում

Համագասպ, Սահակ և Մերուծան Արծրունի եղբայրներին: Նրանք միամտաբար գնում են:

Աիշիհը նախ սիրալիր ընդունում է նրանց և ապա կալանավորում և ստիպում որանալ Քրիստոսին, խոտանալով մեծ իշխանություն:

Մերուծանը, չկարողանալով տանել նեղությունը, որանում է և, նրանից մեծ իշխանություն անելով, գալիս Հայաստան: Այս լսելով Գրիգոր Մամիկոնյան իշխանը դուրս է գալիս նրա առաջ և սպանում նրան:

Իսկ սուրբ Համագասպը և սուրբ Սահակը Քրիստոսի անվան համար բազում շարժառններ կրելով՝ հաճատակվում են սրով և արժանանում հաճատակության պատկին անկի 1-ին (ապրիլի 8-ին), Քրիստոսի փառքի համար:

Հատված շարականից

Որ օրհնիս յանձնարմանկան զինությունեանց
Վերագոչեմք առ քեզ Տէր.

Սոթիք սրբոց մարտիրոսաց

Խնայեա ի ժողովորդս քո միայն

մարդասեր:

Սահակ և Հովսեփ Կարնեցիներ

Հագարացի մի իշխանագուն Կարինում ամուսնանում է մի քրիստոնյա կնոջ հետ՝ թույլատրելով նրան մնալ քրիստոնյա և երեխաներին էլ քրիստոնյա դարձնել: Ունենում են երեք տղա՝ Հովսեփ, Սահակ, իսկ երրորդի անունը չի հիշվել: Երկար ժամանակ արանք ապրում են խաղաղությամբ, մինչև որ Հովսեփը ամուսնանում է և ընտանիք կազմում: Այդ ժամանակ նրանց՝ իսլամ հոր զավակներ լինելը խոսակցությունների ստարկա է դառնում:

Փոքր որդին փախչում է Բյուզանդիա: Հովսեփը և Սահակը նույնպես պատրաստվում են փախչել հույների երկիր, Բուրդ Մամիկոնյան իշխանի օգնությամբ, սակայն նրանց մտադրությունը իմացվում է, և ձերբակալվում են ու բռնադատվում իսլամությունը ընդունելու:

Երկուսն էլ մահատակվում են՝ քրիստոնեությանը հավատարիմ մնալու համար, 808 թ.-ին:

Մինչև վերջերս քրիստոնյա և իսլամ ժողովուրդները Կարինում ցույց էին տալիս և հարգանք մատուցում նրանց գերեզմաններին:

Հայ եկեղեցին այս սրբերի հիշատակը տոնում է Հոգեգալստյան Գ. կիրակիին հախորդող երեքշաբթի օրը:

Վկայաբանությունը.—Յալամատոր, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Ա. 40:

Կարենցի արաք հոր և հայ քրիստոնյա մոր երկու եղբայրներ էին: Մայրը նրանց տվորեցրեց քրիստոնեական կրոնով ապրել և սկսեցին: Եվ արաքների հզորանալով ու քրիստոնյաների թուլացումով մտածում են գնալ Կոստանդնուպոլիս, հունաց Լևոն կայսեր մոտ, ու բացարձակապես պաշտել քրիստոնեությունը:

Եվ այս իմանալով Կարինի քաղաքապետը, բռնում է նրանց և բանտարկում ու երկար օրեր խոշտանգումներով ստիպում ուրանալ Քրիստոսին և մահմեդական դառնալ, մեծ նվերներ և իշխանություն խոստանալով, սակայն չկարողացավ համոզել նրանց:

Նրանց հայրը գալիս է բանտ, խնդրում է, լալիս և աղաչում, որ համաձայնվեն, սակայն նրանք հաստատում են մնում իրենց հավատքին:

Եվ սրով գլխատում են նրանց արաք 15-ին (հունվարի 22-ին): Սուրբ Աստուծաների մարմինների վրա լույս է ծագում, և իշխանը, սարսափելով, հրամայում է քրիստոնյաներին պատվով թաղել նրանց:

Հատված շարականից

Ով երանեալք սուրբ վկայք,

Որք արժանի եղեք

Մարմնով և արեամբ դասակից լինել
գուարթնոց երկնից:

Քաղաքավարեալք ի մարմնի

Եւ հետեօղք Որդույն Աստուծոյ

Մարմնով և արեամբ դասակից լինել
գուարթնոց երկնից:

Գ ո հ ա ր ի ն յ ա ն ք

Մահմեդականության օրերը մահվան էր դատապարտում իսլամությունը ուրացողներին: Այս օրերին գոհ գնացին Գոհարինյան վկաները:

Նրանց հայրը, Սեբաստացի Դավիթ անունով հայ մի իշխանավոր, գերության ժամանակ իր անդրանիկ որդու՝ Արևի հետ ստիպված էր ընդունել իսլամությունը: Սակայն նրա կինը քրիստոնյա էր մնացել և այդ կրոնով էլ դաստիարակել իր մնացած չորս որդիներին՝ Գոհարինոսին, Ռատիկոսին, Ծամիդոսին և Տուքիկոսին, որոնք մեծանալով զինվորական ծառայության մտան Ալիքան իշխանի բանակում:

Անարգելով իսլամ զինվորների կողմից, նրանք մի քանի անգամ ենթարկվեցին հարցաքննության և ապա մահատակվեցին իրենց կրոնին հավատարիմ մնալու համար: Գոհարինյանց կարգին է դասվում նաև

Գոհարինոսի որդի Թեոդորոսը, որ մուսուլման մահատակվել է մուսլիմ շրջանին հանուն Քրիստոսի:

Հայ եկեղեցին Գոհարինյանց հիշատակը տոնում է ամսովա շրջանին, Ստեփանոս Ուլենցու հետ միասին:

Վկայաբանությունը.—Յալսմաուրք, Կ. Պոլիս, 1834 թ., Բ 47—49:

Այս ազնվական վկաները հայոց Սեբաստիայի երկրից էին: Իրենց հորը՝ Դավթին, և անդրանիկ որդուն գերեցին այլազգիները և իսլամ կրոնին դարձրեցին: Իսկ նրանց մայրը հաստատում մնաց Քրիստոսի հավատքին ու բարեպաշտությամբ սնեց իր որդիներին:

Նրանք, քանի որ արիության տեր մարդիկ էին, զինվորներ դարձան այլազգի բրնձավոր Ալիքասանի մոտ, որը Դանշմալաց ազգից էր և տիրում էր Սեբաստիայի և Պոնտոսի կողմերին: Նա զազանաբար, արյունախում և քրիստոնյաների դեմ մոլեռանդ հակառակորդ մի մարդ էր:

Եվ ոմանք Գոհարինյանների մասին չարախոսեցին Ալիքասանի առաջ՝ ասելով, թե նրանք այլազգիների որդիներ են և թողնելով մեր օրերը, քրիստոնյա են դարձել և զարշում են մեր կերակուրներից ու մեզ հետ չեն աղոթում: Եվ նա զինվորներ ուղարկեց ու հրամայեց իր սոջև բերել ու հարցաքննել նրանց, թե արդյոք քրիստոնեությունն են ընդունում:

Հարցաքննության ժամանակ Գոհարինյանների ավագ եղբայրը չթողեց սրբերին, որ պատասխանեն, այլ ինքը, որ իսլամ էր, պատասխանեց՝ ասելով, թե իրենք մուսլիմ հավատքն են պաշտում, ինչ որ Ալիքասան զորավարը: Եվ իշխանը ազատ արձակեց նրանց, ու սրբերը տրտմությամբ տուն գնացին, որովհետև չէին խոստովանել Քրիստոսին ու այս քանի համար մեղադրում էին իրենց ավագ եղբորը:

Ռատիկոսը մտնում է վանք և կրոնավոր դառնում:

Օրեր հետո չարախոսները դարձյալ մատնում են նրանց բռնակորիճ՝ ասելով, թե դու նրանց ազատ արձակեցիր, սակայն այժմ ավելի են անարգում մեր օրերը և կրոնը: Ալիքասանը կրկին սրբերին իր մոտ է կանչում և հարցնում նրանց քրիստոնեության մասին: Սուրբ Ռատիկոսը համարձակությամբ պատասխանում է. «Քրիստոնյա էինք, ենք և կլինենք», ու սկսում է անարգել իսլամների օրերը և կրոնը:

Բռնակորը հրամայում է հարվածներ տեղալ սրբի բերանին և լեզուն կտրել: Եվ սուրբը գոհ էր, որ հարվածում էին իրեն, սակայն լեզուն չկտրեցին: Եվ այնուհետև

բոլոր սրբերն էլ խոստովանեցին Քրիստոսին:

Բռնալորը հրամայում է Գոհարիներին մինչև մեջքը թաղել գետնի մեջ և ապա նետերով խցել նրան:

Եվ, մինչ գետնին էին փորում, զինվորները բերում են սրբերի կանանց, երեխաներին ու իրենց ողջ հարստությունը: Իշխանը փորձում է համոզել սրբերին, որ ուրանան իրենց հավատքը և ազատ արձակվեն, սակայն նրանք համբուրելով միմյանց, քաջալերում էին իրար, հաստատ մնալու Քրիստոսի հավատքին:

Եվ տնօրենը բարկանալով հրամայում է Գոհարիներին գցել ջրի հեղհեղատի մեջ և իր մոտ կանգնելով Տուկիսոսին և Ծամիդեսին, ասում է. «Այդ ողջ հարստությունը, որ տեսնում եք, և այլ շատ հարստություններ ես ձեզ կտամ, Գոհարիներին իշխանությանը կփառալորեմ և Ռուսիկոսին կթողնեմ իր կամքին, եթե միայն լսեք ինձ և մահմեդական դառնաք»:

«Թող այդ բոլորը քեզ լինեն,—ասում են սրբերը,—և մենք քեզ ծառայենք խոնարհությամբ, միայն թե թող որ մենք քրիստոնյաներ մնանք, ապա թե ոչ, մեզանից ուրիշ ոչինչ մի հարցրու: Քրիստոսյա ենք և ինչ որ ցանկանում ես, արա»:

Եվ իշխանը բարկանալով հրամայում է բաժանել նրանց հարստությունը, կանանց և երեխաներին իր զորապետներին ու սրբերին էլ սրախողխող անել:

Իսկ այնտեղ եղող հավատացյալները գաղտնաբար վերցնում են նրանց մարմինները և թաղում:

Եվ այս տեղի ունեցավ հայոց 524 թվականին (1075 թ.), հրոսի 24-ին (հուլիսի 30-ին):

Հատված շարականից

Ջարիական մահ սրբոց քոց Քրիստոս
Ընդ երկնային զօրսն այսօր երգակցեալ
տօնեմք

Որք հանդիսանան ընդդէմ բռնութեան
թշնամուն:

Անմարմինք ի մարմնի ցուցան
Գեր ի վերոյ սրոյ և հրոյ տանջանաց
Զպատուական մահս իրեանց ընծայեցին
քեզ Քրիստոս բանաւոր զենմունք:

Ինչպես արդեն նշել էինք մեր հոդվածի

ստաջաբանում, մեր նպատակը չէր բանասիրական ուսումնասիրություն կատարել, այլ պարզապես հայ հավատացյալներին ներկայացնել մի փոքրիկ շարադրանք՝ հիմնականում օգտվելով վարքաբանական գրականությունից:

Հարմար մի առիթով ավելի հանգամանորեն պիտի անդրադառնանք մահ մեր «եկեղեցու վարդապետների» վարքերին, ինչպես մահ այն սրբակրոն անձանց, որոնք դեռևս չեն դատվել հայ եկեղեցու տոմեղի սրբերի կարգը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

«Յայամատրք», Կ. Պոլիս, 1834 թ.:

Թորգոմ արք. Գուշակյան, «Սուրբք և տօնք Հայաստանեացք եկեղեցույ», Երուսաղեմ, 1939 թ.:

Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, «Ազգապատում», Ա. հեղուր, 1959 թ.:

Գարեգին եպ. Խաչատուրյան, «Աշխարհի յոյսն ի Հայս», Փարիզ, 1936 թ.:

Հ. Մկրտիչ Ավգերյան, «Լիակատար վարք և վկայաբանությունը սրբոց», Վենետիկ, 1810—1815 թ.:

«Վարք և վկայաբանությունը սրբոց», Բ. Վենետիկ, 1847 թ.:

Տօնացոյց նախապես կարգեալ և աւանանեալ սրբոյն Սահակայ Պարթևի հաշրապետին հաջոց ըստ աւանդութեան Հայաստանեաց սրբոյ եկեղեցույ, և զկնի յոգնաջան կարգաւորութեամբ և աշխատասիրութեամբ Տեսնոն Սիմէօնի Սրբազան կաթողիկոսին յերկուս հատորս բաժանեալ», Էջմիածին, 1887 թ.:

«Լաբուրնեայ դիւանագիր դարի Եղեսիոյ թողթ Արգարոս», Վենետիկ, 1868 թ.:

«Եւսեփոսի Կեսարացոյ պատմութիւն եկեղեցույ, Վենետիկ, 1877 թ.:

Մովսէս Խորենացի, «Հայոց պատմություն», Երևան, 1961 թ.:

«Մշտնջենաւոր Պարգատումար յոր յարի և Տօնացոյց, աշխ. Հ. Վրթանէս վրդ. Ասկերեանի», Վենետիկ, 1782 թ.:

«Ազարթանգեղայ պատմութիւն», Թիֆլիս, 1882 թ.:

Եղիշե, «Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին», Երևան, 1971 թ.:

Գալուստ Տեր-Մկրտչյան, «Գրիգոր-Մանգիհր Ռաժիկ միհրան տոհմից», Վարշապատ, 1902 թ.:

